

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2019, 23 (1): 255-272

Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler

Relations Between Elements of Sentence in the Light of the Syntactic Connection

Yaşar Daşkiran

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı
Associate Professor, Ankara University Faculty of Theology Department of Arabic Language
and Rhetoric
Ankara, Turkey
ydaskiran@hotmail.com
orcid.org/0000-0003-4085-7503

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 23 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Mayıs / May 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 1 **Sayfa / Pages:** 255-272

Atıf / Cite as: Daşkiran, Yaşar. "Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler [*Relations Between Elements of Sentence in the Light of the Syntactic Connection*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/1 (June 2019): 255-272. <https://doi.org/10.18505/cuid.543687>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

www.dergipark.gov.tr/cuid

Abstract: This research aims to show grammatical relations between the elements of the sentence based around the syntactic connection. The phenomenon of syntactic connection is one of the basic concepts for al-Jurjānī's theory of *nazm* (construction). This view, which makes more understanding the structure of Arabic sentence, is studied in the light of the ideas of classic and modernists linguists. This attempt to facilitate Arabic grammar has continued routinely from relationships between grammar and meaning. The integration of grammar, which consists of words, is an important property for native speakers and others. This field is open to new developments considering the successive developments in the field of linguistics. It is important to develop the principles that will help in understanding the grammatical structure of a language in which communication pathways are growing. Reinterpretation of prominent approaches appeared in classical sources and updating the concepts that explain the basic structures of language are needed to increase the effectiveness of Arabic.

Summary: The linguists, who accept the language structures as a system of expressing thoughts, search out the relationship between meaning and grammar. The rules of grammar, which maintain its importance from the past to the present is one of the basic language areas. In the looking at the researches in the field of Arabic language, it is seen that the grammatical structures of this language is much emphasized. In this context, the grammatical markers theory, which is trying to explain the connection between the sentence elements in the light of different scientific disciplines, such as philosophy and logic is a theory, which the linguists put to explain the Arabic grammar. The grammatical discussions around the grammatical markers have continued for a long time. 'Abd al-Qāhir al-Jurjānī (d. 471/1078) is one of the most prominent Arabic grammarians whose opinions are widely mentioned in this field. Al-Jurjānī, who found that the discipline of grammar area was limited, established a new method in language studying. In this context, the linguistic researches continue around the views of al-Jurjānī's theory of construction. The term of construction, which describes the relationship between meaning and grammar, means composition and arrangement. The current linguistic studies have ensured the magnificence and accuracy of this theory. According to this theory, grammar meaning is arising from the choice of word and grammatical elements. The relation between words in the sentence is explained as a construction. According to al-Jurjānī, grammar is the result of various language skills beyond the distinction of truth and error. This comprehensive language understanding, which evaluates the grammar from a different point of view, has started as of Sībawayhi (d. 180/796). The Arabic linguistic studies from the early period are characterized by taking care of both form and meaning, in addition to semantic.

Term of the syntactic connection is one of the basic concepts, which al-Jurjānī focuses on while explaining views on grammar. He gives much importance to the method of linking words and to the way they join each other to form sentences. The syntactic connection is an interaction between words and grammatical meanings. In this process, the mechanism of affixation and association occur between the elements of sentence. The term affixation refers to direct connection relations of the elements of sentence, while the term association refers to indirect relations. This term used to describe the grammar structures, is also closely related with the meanings of the words. The basic sentence in classical Arabic consists of the *musnad* and the *musnad ilayhi*. In the Arabic language, besides the basic elements of the sentence, other units are important as well. These units work together to express a central idea that may be further developed or refined by other elements. The factor, which determines the function of a word in the sentence, is the place of word. In this context, the linguistic studies carried out within the syntactic connection will make an important contribution to language teaching.

The other thing in the context of the syntactic connection is the terms of "deep and surface structure", which are the basic concepts of the transformational grammar theory developed by Chomsky. While the deep structure consists of simple sentence structures, the surface structure is composed of sentences. According to the transformational grammar theory, the deep structure is an important factor for determining the meaning. They draw attention to

the mental side of the language. It is because the language is a phenomenon, which produces unlimited sentences with limited elements. In this form, the language cannot be explained by a mechanical interpretation. The language should be examined in the light of human dynamics. The competence and performance are the cause of the emergence of deep and surface structure terms. The purpose of the word is effective in determining the structure of speech. The target language is to express unlimited meanings with limited words. Classical Arabic grammarians have introduced the idea of transformation to Arabic grammar – though they may not know this term. The Arabic grammarians have talked about preposing, postposing, deletion, increase and interpretation, which used and developed by Chomsky. Transformational grammar theory has produced a new paradigm in grammar. This theory is widely discussed among modern linguists.

The term grammatical coherence is a new terminology used by the modern linguists for definition of sentence structure. This term, which shows evidence and relation between both things, is divided into two namely: verbal and semantic coherence. When the definitions of grammatical terms in the classical grammar sources, it is possible to see the emphasis of the grammatical coherences. This language understanding, which tries to substitute the inflection theory, aims to bring innovations in sentence analysis. The linguists point to the importance of this theory, which bring a new perspective in understanding the Arabic grammar. Tammām Ḥassān (1918-2011) attempts to link the grammatical coherences with ‘Abd al-Qāhir al-Jurjānī’s theory of semantic formation and its relationship to linguistic analysis. Tammām Ḥassān, likened to Sibawayhi, is regarded as one of the most important representatives of the innovative language understanding with his theory. According to him, the system of language, which provides a framework to shape man's thinking, is constituted by three subsystems: phonetics, vocabulary and grammar. Grammar may be defined as a system of word changing and other means of expressing relations of words in the sentence.

In this context, the concepts of syntagmatic and paradigmatic structure are important to understand the general structure of languages. According to linguistics, grammar should study both paradigmatic and syntagmatic relations of sentences. The syntagmatic structure refers to the relationship between language units depending on the language system in the language. The relationship network between words that belong to the same semantic field is called paradigmatic structure. The paradigmatic structure provides similar criteria for all languages. Such approaches that introduced by linguistics, provides significant contributions to language learning. The modern linguistic studies have made the sentence a starting point to clarify the linguistic structures and relations to achieve the sound linguistic communication. A sentence is the largest unit in a language described by grammar.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Grammar, The grammatical coherences, Syntactic connection, Abd Qāhir al-Jurjānī, Tammām Ḥassān.

Ta’lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler

Öz: Makalede, Arapçada cümle öğeleri arasında gerçekleşen gramatik bağlantı ta’lik kavramı ekseninde açıklanmaya çalışılmıştır. Ta’lik olgusu, Curcānī’nin (ö.471/1078) nazm teorisini oluşturan temel kavramlar arasında yer alır. Arapça cümle yapısının daha kolay anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülen bu yaklaşım klasik ve çağdaş dilcilerin görüşleri ışığında ele alınmıştır. Anlam gramer ilişkisinden hareketle Arapçanın gramer yapısını daha anlaşılır hale getirme çabaları her zaman olmuştur. Dilin en temel unsuru olan sözcüklerin birlikte kullanımından doğan gramerin, sistematik bir yapıya sahip olması ana dil sahipleri dâhil herkesin arzu ettiği bir gelişmedir. Dilbilim alanında birbirini takip eden gelişmelere bakıldığında, bu alanın yeni gelişmelere açık olduğu görülür. İletişim yollarının çoğaldığı günümüzde bir dilin gramer yapısını anlamada yardımcı olacak ilkelerin geliştirilmesi önemlidir. Bu bağlamda, dilin daha kolay ve etkili bir yöntemle öğretilmesine katkısı olacak teoriler ve görüşler ortaya konulmaktadır. Klasik kaynaklarda öne çıkan yaklaşımların yeniden yorumlanması ve dilin

258 | Yaşar Daşkıran. Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler

temel yapılarını açıklayan kavramların güncellenmesi, Arapçanın etkenliğini artırmak için önemli katkılar sağlayacaktır.

Özet: Dil yapılarının, düşünceleri ifade eden sistem olduğunu vurgulayan dilciler, gramer anlam ilişkisi üzerinde dururlar. Geçmişten günümüze önemini koruyan gramer kuralları, dilin temel alanlarından biridir. Arap dili alanında yapılan araştırmalara bakıldığında, bu dilin gramer yapısı üzerinde çokça durulduğu görülür. Bu bağlamda, felsefe ve mantık gibi farklı ilmi disiplinlerin de etkisinde kalarak, cümle öğeleri arasındaki irtibatı açıklamaya çalışan 'âmil nazariyesi, dilcilerin Arap gramerini izah için ortaya koydukları bir teoridir. 'Âmil merkezli gramer anlayışı etrafında yapılan tartışmalar uzun süre devam etmiştir. Ortaya koyduğu görüşleriyle etkili olan 'Abdilâhîr el-Curcânî (ö. 471/1078), bu alanda adından çokça bahsedilen bir dilcidir. Bu bağlamda, onun görüşleriyle ilgili dil çalışmaları devam etmektedir. Nahiv alanının sınırlandırıldığını gören Curcânî, dil araştırmasında yeni bir metod inşa etmiştir. Gramer yapılarının anlama ilişkisini açıklayan nazm, sözlükte telif, dizme, bir araya getirme gibi anlamlara gelir. Çağdaş dilbilim çalışmaları, bu teorinin önemini ve yerindeliğini doğrulamaktadır. Nahiv anlamının, sözcük ve gramer öğesi seçiminden doğan bir yapı olduğu görüşü, nazm anlayışını yansıtır. Cümlede, kelimeler arasındaki ta'likten doğan ilişki nazm teorisiyle açıklanmıştır. Curcânî'ye göre nahiv, sözün doğruluk ve yanlışlık ayırımını yapan bir bilim olmasının ötesinde zengin dil yapılarının neticesidir. Grameri farklı bir açıdan değerlendiren bu kapsamlı dil anlayışı Sîbeveyhi'den (ö. 180/796) itibaren başlar. Arapça dil çalışmalarının, erken dönemden itibaren anlambilimin yanında şekil ve anlamı birlikte düşündüğü görülür.

Curcânî'nin nahve bakışını açıklarken üzerinde durduğu temel kavramlardan biri ta'likdir. O, gramer hakkındaki görüşlerini açıklarken, sözcükler arasındaki irtibata ve cümle yapısında birlikte kullanımlarına dikkat çeker. Ta'lik düşüncesi, sözcükler arasında ve gramer anlamlarıyla gerçekleşen bir etkileşim olup, bu süreçte cümle öğeleri arasında rabt ve irtibat ilişkisi doğar. İrtibat terimi, cümle öğeleri arasında doğrudan, rabt terimi ise öğeler arasında bir vasıtayla kurulan bağlantıya işaret eder. Nahiv yapılarını açıklamak için kullanılan ta'lik terimi, sözcüklerin sahip olduğu anlamlarla da yakından ilgilidir. Arapça cümle yapısının temel öğeleri klasik ifadeyle mûsned ve mûsned ileyhten oluşur. İsnâd ilişkisinin temel öğeleri olan fiil-fâil, mübteda-haber öğelerinin yanında, diğer öğeler de önemlidir. Temel öğelerle kullanılan bu unsurlar, cümlede anlamı belirleyici etkiye sahiptir. Sözcüğün işlevini belirleyen çoğu zaman cümledeki konumudur. Bu bağlamda, ta'lik terimi çerçevesinde yapılacak dil çalışmalarının dil öğretimine önemli katkıları olacaktır.

Ta'lik kavramı çerçevesinde işaret edilmesi gereken diğer bir konu da Chomsky'nin geliştirdiği üretici dönüşümsel dilbilgisi teorisinin temel kavramlarından olan derin ve yüzey yapı terimleridir. Derin yapı, basit cümle yapılarından oluşurken yüzey yapıda birden çok cümlelerin birlikte kullanılması söz konusudur. Üretici dönüşümsel dilbilgisi teorisine göre, derin yapı anlamı, belirleyen önemli bir unsurdur. Bu teoriyi savunanlar, insana ait olması itibarıyla dilin zihinsel yönüne dikkat çekerler. Çünkü dil, sınırlı unsurlarla sınırsız cümleler üreten bir olgudur. Bu haliyle dil, mekanik bir yorumla açıklanamaz. Dil, yeti ve performans olarak, insanın sahip olduğu dinamikler ışığında incelenmelidir. Yeti ve performans kavramları, derin ve yüzeysel yapı terimlerinin doğuşunun sebebidir. Klasik Arap dilciler, isimlendirme yapmasalar da dönüşüm kavramını Arap gramerine kazandırmışlardır. Arap gramercilerin üzerinde durdukları takdim-tehir, hazif-ziyade, yorum gibi konular, Chomsky'nin geliştirdiği konular arasında yer alır. Chomsky'nin üretici dönüşümsel dilbilgisi teorisi gramer alanında yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu teori, günümüz dil bilimciler arasında çokça üzerinde durulan bir konudur. Sözün amacı, söz yapısını belirlemede etkilidir. Dilin hedefi sınırlı sözcüklerle sınırsız anlamları ifade etmektir.

Karine terimi, modern dilbilimciler tarafından, cümle yapısını anlama kullanılan yeni bir yaklaşımdır. Daha çok iki şey arasındaki irtibat, bağ, ilişkiyi gösteren karine, lafzî ve manevî olarak ikiye ayrılır. Klasik nahiv kaynaklarında yer alan gramer terimlerinin tanımları incelendiğinde, karine vurgusunun yer aldığını görmek mümkündür. İ'râb olgusunun yerini almaya çalışan bu dil anlayışı, cümle tahlilinde yenilikler getirmeyi hedeflemektedir. Dilbilimciler, Arapça'nın gramer yapısını anlamada yeni bir bakış açısı getiren karineler teorisinin önemine

işaret ederler. Nahiv alanında yenilikçi yaklaşımlarıyla bilinen Temmâm Hâssân, karineler teorisi ile Curcânî'nin anlambilim yöntemi arasında bir bağlantı kurmaya çalışır. Sîbeveyhî'ye benzetilen Temmâm Hâssân, ortaya koyduğu bu yaklaşımla, yenilikçi dil anlayışının en önemli temsilcilerinden biri kabul edilir. Ona göre insana düşüncesini şekillendirecek bir çerçeve sunan dil sistemi, ses (fonetik), sarf (morfolojik) ve nahiv (syntax) olmak üzere üç temel birimden oluşur. Dilbilgisi, cümlede sözcüklerin kullanımından ortaya çıkan anlamı tanımlayan bir sistemdir.

Bu bağlamda, dillerin genel yapısını anlamak için çokca kullanılan sentagmatik ve paradigmatik yapı terimleri dikkat çeker. Dilbilimciler arasında kabul gören anlayışı göre, gramer, sentagmatik ve paradigmatik ilişkilerden oluşan bir bütündür. Sentagmatik yapı, dilde dizim sistemine bağlı olarak dil birimleri arasındaki ilişkiyi ifade eder. Bir semantik alana ait sözcükler arasında doğan ilişki ağına ise paradigmatik yapı denir. Pradigmatik yapı, genellikle bütün diller için benzer ölçütler ortaya koyar. Dilbilimin ortaya koyduğu bu tür yaklaşımlar, dil eğitime de önemli katkılar sağlar. Modern dilbilim araştırmaları, başarılı iletişim gerçekleştirmek için dil yapıları arasındaki ilişkinin başlangıç noktası olan cümleyi esas alırlar. Cümle, gramer tarafından tanımlanan dildeki en büyük birimdir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Dilbilgisi, Dilsel Karineler, Ta'lik, Nazm Teorisi, Abdulkâhîr el-Curcânî, Temmâm Hâssân.

GİRİŞ

Yazılı metni veya sözü daha doğrusu dili doğru anlamak, dilin iki temel unsuru olan sözcüklerle gramer arasındaki anlam irtibatının iyi kurgulanmasına bağlıdır. "Temel fonksiyonu iletişimi sağlamak olan dilin temel ögesi, göstergeler yani sözcükler olmakla birlikte tek ögesi değildir. Dilin yardımcı ögelerinden vurgu, tonlama, jest ve mimikler dışında, göstergelerin gerçek değerini kazanmalarını sağlayacak olan, bir de dilbilgisel dediğimiz dilbilgisi kurallarına ihtiyaç vardır. Bu dilbilgisel göstergelerin (kuralların) işlevleri, sözcükler arasında belli ilişkiler kurmaktır. Şu halde, dilbilgisel göstergeler de öteki göstergeler gibi dizge oluştururlar ve hiçbir dilbilgisel gösterge tek başına değer taşımaz. Aksine değerini dizge içindeki öteki göstergelerle kurduğu karşılık (القيم الخلفية) ve ilişkiler çerçevesinde, kullanımdan kazanır."¹ Gramer ögelerine fonksiyonları açısından bakıldığında, cümleyi oluşturan bu ögeler arasındaki ilişkinin anlaşılmasının önemi ortaya çıkar. Dizisel ve dizimsel ilişkiler sistemi olan dilde, bir başlangıç olmaktan ziyade sonuç olan gramerin sözcükler arasındaki ilişkiyi düzenlemesi dikkate alındığında, anlama olan irtibatı daha iyi anlaşılır. Dilde sözcükler gramer kuralları çerçevesinde bir araya geldiklerinde anlam ifade eder. Bir söz diziminin üstün nitelik taşıdığına dair bir yargı ile karşılaştığımızda sözü edilen doğruluk, yanlışlık ve üstünlük nahiv kurallarıyla ve dilbilgisinin konularından biriyle doğrudan ilişkili olduğu görülür.

Felsefe ve mantık gibi farklı ilmî disiplinlerin de etkisinde kalarak, cümle ögeleri arasındaki irtibatı açıklamaya çalışan 'âmil nazariyesi, dilcilerin Arap gramerini izah için ortaya koydukları bir teoridir. 'Âmil teorisi etrafında yapılan araştırmalar dâhil olmak üzere dil üzerine yapılan tartışmalar devam etmektedir. Yeni gelişmelere açık olan dil çalışmalarında bu türden tartışmalar alana olumlu katkılarda bulunmaktadır.

Anlam araştırmalarını sözcük düzeyinin ötesinde, cümle ve metin çerçevesinde yoğunlaştıran dil araştırmalarında, cümle tek tek sözcüklerden daha önemlidir. Tek başına bir anlam ifade etmeyen sözcük, gerçek anlamını cümle içinde kazanır. Sözcük veya sözcük grubunun bir anlam taşıdığı düşünülüyorsa, sözcüğün kullanıldığı bir cümle vardır.² Sözcüğün anlamını belirleyen en önemli unsurlardan biri dilsel bağlamdır. Dil bilginleri, bağlamı dilsel ve dil dışı olarak ikiye ayırır. Dilin ses, sözcük ve grameri olarak özetlenen dilsel bağlam dil

¹ Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000), 104.

² Ahmet Muhtar 'Umer, *'İlmu'd-delâle* (Kahire: 'Âlemu'l-Kutub, 1998), 34.

260 | Yaşar Daşkıran. Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler

dışı bağlamdan bağımsız tam olarak anlaşılmaz. "Dilsel bağlamı, "حسن/ güzel" sözcüklerinden hareketle açıklamak gerekirse, söz konusu kelime farklı bağlamlarda kullanıldığında, şu anlamları içerir: a- Şahıslarda; yakışıklı adam, güzel kadın, güzel çocuk... b- Zamansal ifadelerde; güzel vakit, güzel gün, güzel tören, güzel yolculuk... c- Ölçü ve tartıda; saf tuz, arı/katışıksız un, güzel/temiz hava, doğal su... Görüldüğü gibi "حسن/ güzel" kelimeleri, dilsel bağlamda "adam" kelimesiyle birlikte kullanıldığında, o kişinin ahlakî yönünü ifade etmektedir: "İyi (ahlaklı) adam." Ama aynı kelime, örneğin "doktor" kelimesini nitelediğinde, "iyi doktor" tamlamasında "iyi" kelimesi, doktorun işindeki başarısını kastetmektedir. Aynı kelime ölçü ve tartıların bir sıfatı olarak kullanıldığında ise, "saflık/arılık/katışıksızlık" anlamına gelmektedir."³ Örneklerden de anlaşılacağı üzere anlama tamamlayıcı bir ilişkisi olan bağlam, sözün manasının oluşumunda ve bu mananın aktarılmasında çok önemli bir role sahiptir.

Kur'ân dilinin i'câzı bağlamında nazm teorisini ortaya koyan Curcânî (ö.471/1078) ile dili bir sistem olarak gören Saussure (1857-1913) arasında ortak yaklaşımlar tespit etmek mümkündür. Nitekim dilbilimcilerin özellikle sentagmatik ve paradigmatik yapı bağlamında, Curcânî ve Saussure'ın görüşleri arasındaki benzerlikler üzerinde durduğu görülür. Sentagmatik ilişki, dilde dizim sistemine bağlı olarak dil birimleri arasındaki ilişkiyi ifade eder. Söz dizimindeki tertibe işaret eden sentagmatik yapıda yeni sözcükler kullanılarak çok sayıda cümle türetilmektedir. Sentagmatik yapı sadece sözcük değil bunun dışında diğer ek, edât ve cümleler arasındaki ilişkiyi de tasvir eder. Cümle yapısında seçilen sözcükler kadar, dil yapıları arasındaki ilişki de önemlidir. Örneğin Arapçada mübtedânın olmadığı yerde haberden bahsetmek imkânsızdır. Aynı şekilde mef'ûl-u bih'i açıklarken müteaddî bir fiil ve fâille olan irtibatını belirtmek gerekir. Her iki yapıyı örnekler üzerinden çoğaltmak mümkündür. Bütün diller için geçerli bir saptama olarak kabul edebileceğimiz bu yaklaşım özellikle yabancı dil eğitiminde birçok kolaylığı beraberinde getirir. Burada, semantik alan kavramı ve sözcüklerin birlikte kullanılma imkânlarına işaret etmek gerekir. Bir semantik alana ait sözcükler arasında doğan bu ilişki ağına paradigmatik yakınlık denir. Bazıları bunu trafik işaretlerine benzetir. Sarı, kırmızı ve yeşil renkleri arasında irtibatı sağlayan trafik sistemidir. "Bu anlamda Arapçada sözcük seçiminde çoğu zaman titiz bir yol tutulur. Aşırılık ifade eden ريح عاصف "şiddetli rüzgâr", بَرْد فَارِس "kuru soğuk", حار لافح "yakıcı sıcak"; "yumuşak" ifadesi için kullanılan يَمُوشِك "yumuşak yatak", ثَوْبٌ نَيِّبٌ "ipeksi elbise", بَشْرَةٌ نَاعِمَةٌ "pürüzsüz cilt" gibi örneklerde sözcükler birlikte bir bütün oluşturur.⁴ Sözcük sıralamasındaki esnek yapı dillerde farklılık gösterirken Arapça bu konuda orta bir yol tutar."⁵

Sıbeveyhi (ö.180/796), anlambilim ve grameri kesiştiren bir bakış açısıyla cümleyi değerlendirirken "istikamet" (doğruluk) ve "muhal" (imkansızlık) terimlerini kullanır. Gramer öğelerinin temsil ettiği nahiv anlamlarına, semantik boyutu da ekleyerek dil anlayışına yeni bir ufuk açar. O, "الاستقامة من الكلام والإحالة" olarak adlandırdığı başlık altında, "el-müstakîmu'l-hasen", "el-muhâl", "el-müstakîmu'l-kezib", "el-müstakîmu'l-kabîh" ve "el-muhâlu'l-kezib"den oluşan beş terimi kısaca şöyle açıklar; "el-müstakîmu'l-hasen" için, أنتيك أمس "sana dün geldim", "سأتيك غدا" "yarın sana geleceğim"; Sözün öncesinin sonrasıyla çeliştiği muhallik için, أنتيك غدا "yarın geldim" ve سأتيك أمس "dün geleceğim"; "el-müstakim el-kezib" için, حملت الجبل "dağı taşıdım", شربت ماء البحر "denizin suyunu içtim"; Sözdiziminde sözcüklerin kurlsız dizimi olan "el-müstakîm el-kabîh" için, قد زيد رأيت (doğrusu: قد رأيت زيدا) ve كي زيد أنتيك (doğrusu: كي أنتيك سوف أشرب ماء البحر أمس) "dün denizin

³ 'Umer, *İlmu'd-delâle*, 70.

⁴ Muhammed Mubarek, *Fikhu'l-luğa ve haşâisu'l-'arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 315.

⁵ Joseph Verdryes, *el-Luğa*, trc. Abdulhamid ed-Devâhilî vd. (Kahire: Mektebetu Angelio el-Misriyye, 1950), 187.

suyunu ıceceğim" örneğini verir.⁶ Örneklerde Sıbeveyhi'nin işaret ettiği müstakım terimi, anlam ve gramer yönüyle cümlenin doğru olmasını ifade eder.⁷

Sözcükler ve ögeler arası ilişkiler bağlamında gramer kitapları dışında Arapça'nın cümle yapısını ele alan çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Temmâm Hâssân'ın (1918-2011) *el-Luğatu'l-'arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, Muğammed Hâmâse Abdullaıf'ın (1941-2015) *en-Nahvu ve'd-delâle*, Aziz Gülizar'ın *el-Ğarîne fi'l-luğati'l-'arabiyye*, Mustafa Hâmide'nin *Nizâmu'l-irtibât ve'r-rabı fı terkıbi'l-cumleti'l-'arabiyye* adlı eserler yakın zamanda yazılmış konuyla ilgili önemli çalışmalar arasında yer alır. Mehmet Ali Şimşek tarafından hazırlanan *Arap dilinde çok anlamlılık ve karine ilişkisi* adlı doktora çalışması da konuyu ele alan titiz bir çalışmadır.

1. TA'LİK KAVRAMI

Temmâm Hâssân'ın da belirttiği üzere, konuşan, önce zihninde sözcükleri bir sıralamaya koyarak anlamı kurguladıktan sonra bu sıralama sözcüklere dökülür. Bu sıralama esnasında ta'lik devreye girer. "Ta'lik, sözcükler arasında ve gramer anlamlarıyla gerçekleşen bir etkileşim olup, bu süreçte anlamlar arasında rabt ve irtibat ilişkisi doğar. İrtibat, cümle ögeleri arasında doğrudan, rabt ise ögeler arasında bir vasıtayla kurulan bağlantıyı gösterir. Bu, konuşanın gramer anlamlarını da dikkate alarak dilde var olan ögelerden seçmeler yapmasıyla gerçekleşir."⁸ Sözcükler arasındaki ilişki temeline dayanan gramatik tahlilin, başka bir ifadeyle i'rabin çerçevesini çizen ta'lik, -gerçekte- sözün bağlamında gramer unsurları arasındaki ilişkiyi yeterli düzeyde açıklamaya çalışır.

Ta'lik kavramı çerçevesinde nazm teorisinden etkilenen Temmâm Hâssân, sözün anlamını keşfetmek için Curcânî'nin görüşleri doğrultusunda karineler teorisini geliştirir.⁹ O, nazm teorisini¹⁰ ve onun etrafında geliştirdiği dil anlayışı ile Curcânî'nin, bugün dilbilim çalışmalarının geldiği noktanın gerisinde olmadığını söyler.¹¹ "Ta'lik düşüncesinden kaynaklanan nazm teorisi, kapsamlı bir teori olup, nahiv ve belagati birbirinden ayrı görmez."¹² İnciler ipe dizildiğinde, *نظمت الخرز نظماً* "incileri ipe dizdim" denir.¹³ Ayrıştırılması zor olan bu süreci konuşan sanki aynı anda gerçekleştirir. Kalıplar arasında değil anlamlar arasında gerçekleşen nazmın doğruluğu ve yanlışlığu ta'likten, yani konuşanın gramer kurallarını yerinde kullanmasından kaynaklanır.¹⁴ "Nazm, aklın gerektirdiği şekilde, anlam uyumunu dikkate alarak sözcükleri ve cümleleri bir düzene koymaktır."¹⁵ Modern dilbilimde, nazm teriminin karşılığı

⁶ Bk. Sıbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Harun (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991), 1: 25-26.

⁷ Ebû Sa'ıd es-Sırâfi, *Şerhu kitâbi Sıbeveyhi*, thk. 'Ali Seyyid 'Ali (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1990), 2: 90.

⁸ Temmâm Hâssân, *el-Luğatu'l-'arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ* (Ğahire: Dâru's-Sekâfe, 1994), 188-189.

⁹ Temmâm Hâssân, *Mağâlât fi'l-luğa ve'l-edeb* (Ğahire: 'Âlemu'l-Kutub, 2006), 1: 329.

¹⁰ Bk. Derviş el-Cundî, *Nazariyyetu'n-nazm 'inde 'Abdilğâhir el-Curcânî* (Ğahire: Mektebe Nahda, 1960), 47-60.

¹¹ Hâssân, *el-Luğatu'l-'arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 18.

¹² Gulizar 'Azîz, *el-Ğarîne fi'l-luđati'l-'arabiyye* (Amman: Daru Dicle, 2009), 25.

¹³ İbn Fâris, *es-Sâhibî fi fikhi'l-luğa ve mesâ'ilihâ ve suneni'l-'arab fi kelâmihâ*, thk. Ahmed Hasan Besc (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1997), 442.

¹⁴ 'Abdilğâhir el-Curcânî, *Delâilu'l-i'câz*, nşr. Mağmûd Mağmûd Şâkir (Ğahire: Mektebetu'l-Ğâncî, 1984), 56.

¹⁵ Curcânî, 361.

262 | Yaşar Daşkıran. Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler

olarak bazen "rasf" (الرصف) terimi de kullanılır.¹⁶ Curcânî tarafından geliştirilen anlam odaklı bu yaklaşım, çağdaş dilbilim yaklaşımlarıyla ortak yönleri sahiptir.¹⁷

Nahiv anlamının, sözcük ve gramer ögesi seçiminden doğan bir yapı olduğu görüşü, nazm anlayışını yansıtır.¹⁸ Curcânî'ye göre nahiv, sözün doğruluk ve yanlışlık ayrımını yapan bir bilim olmasının ötesinde zengin dil yapılarının neticesidir. Grameri farklı değerlendiren bu dil anlayışının parıltıları Sîbeveyhi'den itibaren görülmeye başlamıştır. Dil yapılarının, düşünceleri ifade eden farklı terkipler olduğunu vurgulayan öncü dilciler, anlamlar ve dil yapıları arasındaki ilişkiyi erken dönemden itibaren fark etmişlerdir. Örneğin İbn Cinnî (ö. 392/1002), cümledeki güçlü unsurun, asıl 'âmilin konuşan olduğunu söyler. "Gerçekte, ref, nasb, cer ve cezmin 'âmili konuşanın ta kendisidir. Konuşanın sözcükleri bir araya getirmesi veya lafzın yeni anlam kazanmasıyla, onu lafzî ve manevî diye ayırdılar."¹⁹ Curcânî ise, miras aldığı dil birikiminden faydalanarak bunu sistematik olarak ifade eden dilci olmuştur.²⁰ O, nahiv ilmindeki bazı eksik yönleri tespit ederek özellikle gramerde yeni bir yol çizer.²¹ Örneğin ses ve sözdizimiyle ilgili şöyle der: "Sözcükleri oluşturan seslerin dizilişi planlı değildir. ضرب fiili رضى olarak da gelebilirdi. Ancak, cümlede anlam gözetilmeden sözcüklerin tertibinden söz edilemez. Kelimelerin dizilmesi ile amaçlanan şey, sözcüklerin telaffuzda birbirinin ardı sıra gelmesi değil, delâlet ve anlamlarının aklın gerekleri doğrultusunda birlikte kullanılmasıdır. Kelimelerdeki dizimin, "dizilen şeylerin birbirine karşı konumu dikkate alınarak dizmek" anlamında olduğu ve bu açıdan kalıba dökme, süsleme, nakış yapma vb. biçim verme amacı güdülen işlere, sanatlara benzediği kesinleşmişken bununla lafızların telaffuzda birbirinin ardı sıra gelmesinin kastedilmesi nasıl düşünülebilir. Üstelik anlam göz ardı edildiğinde lafızların birbirine karşı dikkate alınması gereken bir konumlarının olmadığı noktasında da hiçbir şüphe yoktur.²² Bu da gösteriyor ki, çoğu zaman insanların bağımsız yapılar olarak değerlendirdikleri sözcükleri bu şekilde düşünmek mümkün değildir. Anlam yönüyle değerlendirildiğinde her bir sözcük geniş ağın bir parçasıdır. Bu durum örümcek ağına benzetilirse, onu oluşturan her bir parça diğerlerinden bağımsız değildir."²³ Sözdizimi, cümle yapısında kelimelerin -maksada en uygun olacak şekilde- birbirine bağlanmasından başka bir şey değildir.

Ta'lik kavramı çerçevesinde işaret edilmesi gereken bir diğer konu da Chomsky'nin geliştirdiği üretici dönüşümsel dilbilgisi teorisinin temel kavramlarından olan derin ve yüzey yapı terimleridir. "Derin yapı, basit cümle yapılarından oluşurken yüzey yapıda birden çok cümlelerin birlikte kullanılması söz konusudur. Derin yapı, yüzey yapının karşıt durumu olup bir cümlelerin soyut olarak anlam yönünü temsil eder. Bu yapı cümlelerin biçimsel veya sentaktik görüntüsünün aksine görünmeyen fakat algılanabilen seviyesi olup dönüşümlü gramerde

¹⁶ Ahmed el-'Afiî, *Naḥvu'n-naş itticâh cedîd fi'd-dersi'n-naḥvî* (Kahire: Mektebetu Zehrâi's-Şark, 2001), 48.

¹⁷ Ḥusâm Behensâvî, *Ehemmiyetu'r-rabṭ beyne't-tefkîri'l-luğavî 'inde'l-'arab ve nazariyyâtu'l-baḥşî'l-luğavî'l-hadîş* (Kahire: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dîniyye, 1994), 37.

¹⁸ Abdullah b. 'Ali Murâdî, *Tavdîhu'l-maḥâsîti ve'l-mesâlik bi şerhi İbn Mâlik*, thk. Abdurrahman 'Ali Süleyman (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2008), 195.

¹⁹ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'is* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1971), 1: 109.

²⁰ Ahmed Dervîş, *Dirâsetu'l-uslûb beyne'l-mu'âşara ve't-turâş* (Kahire: Dâru't-Ṭıbaa' ve'n-Neşr, 1998), 108.

²¹ 'Abdufettâḥ Laşîn, *et-Terâkîbu'n-naḥviyye mine'l-vicheti'l-belâğiyye 'inde 'Abdilkâhir el-Curcânî* (Riyâd: Dâru'l-Merîḥ li'n-Neşr, 1980), 4.

²² 'Abdufkâhir el-Curcânî, *Delâilu'l-i'câz sözdizimi ve anlambilim*, trc. Osman Guman (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 59-60.

²³ John Laynes, *Nazariyyetu Chomsky el-luğaviyye*, trc. Hilmî Ḥalîl (İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Cami'iyye, 1985), 83.

(transformational grammar) temel yapı, uzak yapı, birincil yapı vb. birçok adla ifade edilmektedir.²⁴ “Üretici dilsel ilkeler açısından önemli olan sözcük, gramatik değerini derin yapıdaki yerinden alır. Cümlelerin bu seviyesi, aynı yüzeysel yapıya sahip cümlelerin derinlerinde yatan farklı anlamları ayırt etmek noktasında yol gösterir. Yüzeysel yapı bir cümlelerin sentaktik olarak üretilmiş ve son halini almış şeklidir. Yüzey yapıdaki cümleler, nihai olarak ifade edilmiş olup duyulmaya (kulağa) ve okunmaya (göze) hitap eder duruma gelmişlerdir.”²⁵

2. TA'LİK KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE DİLSEL KARİNELER

Karine kelimesi ن - ر - ق kökünden türemiş olup, daha çok iki şey arasındaki “irtibat, bağ, ilişki” anlamlarına gelir.²⁶ İbn Fâris, kelimenin kök harflerini zikrederek, “bir şeyi diğere katmak, bir araya getirmek” anlamlarına geldiğini söyler.²⁷ Zemahşerî (ö.538/1144), “meslek birliği, düşünce yakınlığı” anlamında kullanır.²⁸ Maksadı gösteren alâmet bazen lafzî, bazen de hâlî'dir.²⁹ Terim olarak, sözcüklerin cümle içerisinde veya bağlamda aralarında ilişkiyi ifade eder.³⁰ Sözcüklerin bir araya gelirken aralarında bu bağı sağlayan lafzî veya manevî bir ilişkiden söz edilir.

Curcânî'nin ortaya koyduğu nazm kavramını, dilcilerin nahivden ayırıştırarak meâ'nî ilmi kapsamında değerlendirmeleri eleştiri konusu olmuştur. Günümüz dilcilerinden Temmâm Hâssân tarafından geliştirilen, i'râb temelli 'âmil nazariyesinin dışına çıkan karineler teorisi, bu sorunu ortadan kaldıran bir yaklaşım niteliği kazanmıştır.³¹ Onun ortaya koyduğu “karinelerin dayanışması” yaklaşımına göre nahiv anlamları, lafzî ve manevî karinelerin dayanışması sonucu ortaya çıkar. Karinelerin dayanışmasından maksat, bütün karinelerin aynı anda bulunması değildir. Bu ifadeyle neyin kastedildiğini açıklamak için تضافر (dayanışma) sözcüğünün yapısını açıklamak yerinde olacak. Şöyle ki, ضفر kelimesi, “ipi örmek, dokumak ve saçı örmek” için kullanılır. Bir konuda yardımlaşmayı ifade etmek için söylenen ضفره على الأمر “Çözümüne katkı sağladı” cümlesi bu anlamdadır. الضفر “büyük kum birikintisi ve yığını” demektir. تفاعل kalıbında kullanılan تضافر masdar olarak, “bir şeyin başka bir şeyle desteklenmesi, bir arada bulunması” anlamına gelir. Bu anlamdan hareketle تضافر القرآن anlamı ortaya koymak için, karinelerin bir arada bulunması demektir. Nahivde ise, cümle içinde bir kelimenin nahiv anlamını keşfetmek için karinelerin birlikte bulunmasıdır.³²

Temmâm Hâssân karinelerin işlevini, dayanışmasını izah etmek için, önce karineleri bağlam (hâliyye) ve dilsel (makâliyye) olarak ikiye ayırır. Dilsel karineleri de kendi içinde lafzî ve manevî karineler olarak gruplandırır. Manevî karineler isnâd, tahsîs, nisbe, tebei'yye, muhâlefe olarak beş kısımdan oluşur. Bu karinelerin alt unsurları da vardır. Lafzî karineler

²⁴ Muhammed Hâsase 'Abdullaîf, *en-Nahv ve'd-delâle* (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 2000), 107.

²⁵ Kerim Demirci, “Derin yapı ve yüzey yapı kavramlarından ne anlıyoruz?”, *Turkish Studies* 5/4 (Fall 2010): 294.

²⁶ Hâlî b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. İbrahim es-Semarrâî (Bağdat: Daru'r-Raşîd, 1981), 5: 141.

²⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 5:76.

²⁸ Ebu'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Umer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa* (Beyrut: Dâru't-Tenvîri'l-'Arabî, 1984), 405.

²⁹ Muhammed b. 'Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu iştlâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. 'Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), 2: 1315.

³⁰ 'Ali b. Muhammed b. 'Ali el-Curcânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, ts.), 223.

³¹ Mustafa Hâmide, *Nizâmu'l-irtibât ve'r-rabṭ fi terkîbi'l-cümleti'l-'arabiyye* (Beyrut: Mektebetu Lubnan Nâşîrûn, 1997), 66-67.

³² Muhammed Yunus 'Ali, *Medḥal ila'l-lisâniyyât* (Bingazi: Dâru'l-Kitâbi'l- Cedîdi'l-Muttehide, 2004), 3017. Bk. Hâssân, *el-Luğatu'l-'arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 192-198.

264 | Yaşar Daşkıran. Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler

ise, i'râb alameti, rütbe, sîga, mutabâkat, rabt, tedâmm, edât ve tengîm karinelerinden oluşur. Temmâm Hassân manevî karineleri ta'lik karineleri üst başlığında bir araya getirmiştir.³³

Karinelerden yola çıkarak örneğin ضرب زيد عمرا "Zeyd, 'Amr'ı dövdü" cümlesinde, fâili belirleyen unsurları şöyle sıralamak mümkündür: merfû olması i'râb karinesi, fiille ilişkisi isnâd karinesi, fiilden sonra gelmesi rütbe karinesi, fiilin ma'lum olması sîga karinesi, isim olması mutâbakat karinesinden anlaşılır. عمرا kelimesinin mef'ûl-u bih olması ise, isim olması kelime türü karinesi, mansub olması i'râb karinesi, fiille olan ilişkisi ta'diye karinesi, fâilden sonra gelmesi rütbe karinesi sebebiyledir.³⁴ İnsanların dili kullanırken, gerek görmedikleri zaman bazı karineleri düşürmeleri, dilin bir özelliği olan az sözcükle maksadı ifade etmenin bir yansımasıdır. Anlam kapalılığına yol açmayacaksa bazı karinelerin varlığı, cümlenin anlamına ulaşmada yeterli olabilir. Tek bir karineden hareketle anlama ulaşmanın mümkün olmadığını savunan Temmâm Hassân, karineleri nahiv anlamına ulaşmanın aracı olarak görmüştür.³⁵ Söz yapısında, karinenin görevi, genel bir ilke olarak anlam kapalılığının önüne geçmektir. Karinelerin dayanışması ise, nahiv anlamını ortaya çıkarmak ve anlam kapalılığını önlemek için işbirliği içinde olmasıdır.

Bazı gramer terimleri tanımları incelendiğinde, dil bilginlerinin lafzî ve manevî karinelere kaynaklı bir takım sınırlamaları dikkate aldıkları gözlemlenir. Örneğin: fâilin tanımlarından bazıları şunlardır: "Asli yapısında kalan veya onun işlevini gören tam bir fiilin müsned-i ileyhi"³⁶; "Yapısı değişmeyen bir fiilin kendisinden önce geldiği isim olup, fiil bu isme nisbet edilir"³⁷; "Açık (sarîh), zamir (muzmâr) veya gizli isim olup, bir fiile isnâd edilir."³⁸ Benzer bir durum, İbn Mâlik'in (ö.672/1274) hâl tanımında da görülür: Hal, "yalnız başına gidiyorum" cümlesinde olduğu gibi durum bildiren, mansub tamamlayıcı bir ögedir.³⁹ Bu tanımda hâl ile ilgili olarak sıfat soylu bir isim olması, sîgası, durumu izahı, i'râb alameti, rütbe, mutabakat ve rabt gibi karineler üzerinde durulmuştur.⁴⁰ "Nekra, camid ve mansub bir isim"⁴¹ olarak tanımlanan temyiz ise, isim olması (sîga karinesi), nekralığı (tayin), camid olması, i'râb alameti, açıklama ve rütbe gibi özellikler taşıması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Temmâm Hassân, ta'lik terimiyle lafzî karinelerin eşliğinde manevî karinelerle ortaya çıkan, cümle yapılarındaki anlamları keşfeden sentagmatik ilişkileri kastetmektedir.⁴² Temmâm Hassân, bu yaklaşımıyla genel dil anlayışının dışına çıkarak, nahivcilerin i'râb olgusuyla açıkladıkları bu yapıyı birçok karineyi kapsayan bir teori oluşturarak açıklamaya çalışır. Şimdi cümle yapısının tahlilinde sözkonusu olan ta'lik ilişkileri üzerinde durulacaktır:

2.1. İsnâd ilişkisi

İsnâd ilişkisi, isim cümlesinde mübtedâ ile haber, fiil cümlesinde ise fiil ile fâil ya da nâibi fâil arasındaki bağlayıcı ilişkidir. Klasik dilcilerden Sîbeveyhi, isnâd karinesine dikkat çekerek konuyu müsned ve müsned ileyh bâbı olarak isimlendirir. عبد الله أخوك "Abdullah kar-

³³ Hassân, *el-Luğatu'l-'arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 377.

³⁴ Hassân, *el-Luğatu'l-'arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 181.

³⁵ Bk. Hassân, *el-Luğatu'l-'arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 193-194.

³⁶ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, thk. 'Abdulmun'im Herîdî (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, ts.), 2: 576.

³⁷ İbn Ya'îs, *Şerhu'l-Mufaşşal*, thk. Hz. Emil Bedî' Yakub (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001), 1: 74.

³⁸ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Şerhu't-Taşrih 'ala't-tavdîh*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000), 1: 267-268.

³⁹ Bahâuddîn İbn 'Aqîl, *Şerhu'İbni'Aqîl 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Beyrut: Dâru't-Turâş li't-Ṭiba'a, 1980), 2: 243.

⁴⁰ Hassân, *el-Luğatu'l-'arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 193.

⁴¹ İbn Hişâm el-Enşârî, *Evḍahu'l-mesâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1979), 2: 360.

⁴² Temmâm Hassân, "el-Ḳarâinu'n-naḥviyye", *el-Lisânu'l-'arabî* 11/1 (1974): 38.

deşindir” ve هذا أخوك “Bu senin kardeşindir” cümlelerinde olduğu gibi iki unsur birbirinin tamamlayıcısı mahiyetindedir.⁴³ Arapçada cümlelerin iki temel unsuru olan fiil – fâil ve mübtedâ-haber yapılarının i’rab yönüyle merfûluk alameti taşıması, bunun bir yansıması gibidir. Cümlede mûsnedi mûsned ileyh’ten ayıran isnâd karinesi manevî bir karine olup, nahiv anlamının belirlenmesini sağlar. Cümlelerin temel öğeleri iki isim veya isim ve fiilden oluşur. İki fiilden, iki edâtan, edât ve isimden veya edât ve fiilden oluşması mümkün olmaz. Akıl bir gereği olarak, haberin haber verileden, haber verilenin de haberden ayrı olması düşünülemez.⁴⁴

Temel cümle yapısını oluşturan isnâdın tarafları, diğer dilsel ilişkilerin odağında yer alan en önemli ilişkidir. Anlamlı bir cümlelerin temelini oluşturan isnâdın her iki ögesi zikredilsin ya da zikredilmesin cümle yapısında ortaya çıkar. Örneğin جاء زيد “Zeyd geldi” cümlesinde isnâdın her iki ögesi zikredilmişken, جاء زيد رَاكِبًا فَرَسًا cümlesi derin yapıda iki cümlelerin جاء زيد “Zeyd, binit üzerinde geldi” yansımasıdır. Bir vasıtaya gerek olmayan cümlede, nahivcilerin ifadesiyle fiil cümlesini oluşturan fiil ve fâil birbirini tamamlayan bir bütünün parçaları gibidir.⁴⁵

Fiil cümlesinde, fâil her zaman mûsned ileyh iken, fiil ispat ve nefy, ta’lik ve inşa yönüyle isnâdın ikinci temel ögesi olan mûsned olarak gelir. Böylelikle fâil, nahiv geleneğinde lafzî bir durum olup her zaman müsebbip veya eylemin gerçek fâili olmak zorunda değildir.⁴⁶ Haberi müfred olan isim cümlesinde haberin müştâk, camid ve zat olması yönüyle ismin yapısı değişir. İsim cümlesinin her iki ögenin vasıtasız olarak cümleyi oluşturması Sami dillerine ait bir özellik olarak bilinir.⁴⁷

Gramatik olarak, her bir cümle kendi içinde bağımsızdır. Haberin cümle olarak geldiği durumlarda, müfred haberde olduğu gibi öğeler arasında bir irtibat durumu yoktur. Arapçada müfred haberle mübteda arasında isnâd ilişkisi yanında irtibatı sağlayan i’rab alameti, mutabakat, kelime yapısı gibi lafzî karinelere vardır. Cümle haberin, sayılan bu karinelerle ilgisi olmadığından bir takım kapalılık ve yanlış anlaşılmalara önüne geçmek, mübtedayla irtibatını sağlamak için Arapça, lafzî karinelere türetmiştir. الصَّيْفُ حَرٌّ شَدِيدٌ “Yazın sıcaklığı yüksektir” cümlesinde, haberle mübteda arasındaki irtibatı sağlayan, mübtedayla uyumlu olan ۴-zamiridir.

2.2. Ta’diye ilişkisi

Ta’diye ilişkisi, geçişlilik (müteaddî) anlamına sahip fiille mef’ul-u bih arasında gerçekleşir. Arapçada yaratılış özelliğini yansıtan قَصْرٌ، طَالٌ، احْمَرُّ vb. fiiller; soyut anlam ifade eden ظَرَفٌ، كَرَمٌ، شَرَفٌ gibi fiillerle, hareket ifade eden انْطَلَقَ، انْطَلَقَ gibi fiiller geçissiz (lâzım) fiil olarak adlandırılır.

Arapçada geçissiz fiilin geçişlilik anlamı kazanmasının yollarından biri, lafzî karinelere olan fiilin yapısında bir takım değişiklikler yapılmasıdır. Kök fiilin (sülasi mücerred) orta harfinin şeddelenmesi veya fiilin başına getirilen hemze (إ) ile fiil geçişlilik anlamı kazanır. Bir diğer uygulama da ismin başına harf-i cer eklenerek fiil geçişli duruma gelir. Örneğin عَجِبْتُ مِنْ زَيْدٍ “Zeyd’e şaşırdım”, نَظَرْتُ إِلَى عَمْرٍو “Amr’a baktım” örneklerinde fiiller harf-i cerle müteaddîlik kazanmıştır.⁴⁸ Hareke olarak cer, bağlaç işlevi olan fazlalık işaretidir. Gramer bilginleri harf-i cerlerin, fiille isim arasında sağladığı irtibat görevi üzerinde çokça dururlar.⁴⁹

43 Sibeveyhi, 1: 123

44 ‘Azîz, 134.

45 Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir fi’n-naḥvi*, thk. Tâhâ ‘Abdurra’ûf Sa’d (Kahire: Mektebetu’l-Kulliyâti’l-Ezheriyye, 1395), 2: 62.

46 İbn Ya’îş, 1: 74.

47 Ḥasan Zâzâ, *es-Sâmiyyûn ve luğatuhum* (Beirut: Daru’l-Ḳalem, 1990), 23.

48 İbn Cinnî, *Sirru şinâ’ati’l-i’râb* (Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1956), 1: 140.

49 es-Suyûtî, 2: 12-14.

266 | Yaşar Daşkıran. Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler

Anlam yönüyle müsned ve müsned ileyi sınırlandıran mef'ûl-u bih ögesinin cümledeki yeri veya hazfî (eksiltme), konuşanın hedefine ve bağlama göre değişir. “ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى ” /Rabbin seni terk etmedi ve sana darılmadı.” (ed-Duhâ 93/2) “ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ” /Yaptığının karşılığı olarak afiyetle yiyiniz, içiniz. (el-Mürselât 77/43) Her iki ayette mef'ûl-u bih anlama zenginlik katmak için hazfedilmiştir. Cümle öğeleri arasındaki gramatikal ilişkiler hazfin gerçekleştiği yapıyı tespiti yardımcı olan lafzî veya manevî karine olarak kabul edilir.

2.3. İzâfet ilişkisi

İzâfet tamlamasında sözcükler arasında güçlü bir irtibat olduğunu vurgulayan İbn Cinnî, bunun Arapça için vazgeçilmez dilsel bir kabul olduğunu vurgular.⁵⁰ Arap dilinde çok eski bir kullanım olan izâfetin diğer Sami dillerinde de benzerleri vardır.⁵¹ “لَقَبْتَهُ فِي طَرِيقِي” /Yolda onunla karşılaştım”; “عَشِيَّةٌ أَوْ ضُحَاهَا” /akşam ya da sabahında” (en-Nâziât 79/46) örneklerinde olduğu gibi en basit ilişki durumunda bu tamlama kurulduğu görülür.⁵² Birinci ismi, ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe gibi türemiş isimlerden gelebilen isim tamlaması, bazı nahiv bilginleri tarafından lafzî izâfet olarak isimlendirilir.⁵³ Allah'ın Peygamberleri bir arada topladığı gün” (el-Mâide 5/109) ayetinde fiil cümlesi, “آتَيْنَكَ زَمَانَ الْحَجَّاجِ أَمِيرٍ” /Haccac'ın valiliği döneminde sana geldim” sözünde ise isim cümlesinin vasıtasız olarak iki ögenin bağlanması, aradaki güçlü irtibatı gösteren bir başka yöndür.⁵⁴ “الْحَجَّاجِ أَمِيرٍ” cümlesi, i'rab yönüyle mudâf-u ileyh konumundadır.

Anlamına göre izâfet, manevî ve lafzî olarak ikiye ayrılır. Manevî izâfet, tahsis ve ta'rif ifade ederken, lafzî izâfet ise tahsis ve ta'rif ifade etmez. Manevî izâfetin ifade ettiği anlamlar: 1) خاتم فضة” anlamına gelen izâfet ki bu durumda muzâf, muzâfun ileyh'in bir parçasıdır: “سوار ذهب” /gümüş yüzük”; 2) “ثوب حرير” /ipek elbise”; 3) “دار علي” /Ali'nin evi”, “ثوب خالد” /Halid'in elbisesi”; 4) “كتاب محمد” /Muhammed'in kitabı”, “تربص أربعة أشهر” /dört ay (iddeti) beklemek” (el-Bakara 2/226), “يا صاحبي السجن” /ey zindan arkadaşları.” (Yûsuf 12/39) Verilen âyet örneklerinde görüldüğü gibi tamlamalar arasındaki anlam farkına dikkat edilmelidir.⁵⁵

2.4. Hâl ilişkisi

Cümlelerin doğru anlaşılmasında önemli rolü olan hâl ögesi, fâil veya mef'ûl-u bihin eylemin gerçekleştiği andaki durumunu açıklayan ögedir. “وَمَنْ يَفْتَلْ مُؤْمِنًا مَّتَعِدًا فِجْرًا وَهُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا” /Kim bir Müslümanı kasten öldürürse cezası ebedi olarak cehennemde kalmaktır” (en-Nisâ 4/93) ve “وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُتَاتًا” /Namaza kalktıklarından istemeyerek kalkarlar” (en-Nisâ 4/142) ayetlerinde olduğu gibi hal ögesi cümlelerin anlaşılmasında kritik öneme sahiptir. İbnu's-Sîd el-Bağ alyevsî (ö. 444/1052), nahiv bilginleri tarafından **فضلة** olarak sınıflandırılan hâlî, cümle anlamı gerçekleştiğinden sonra gelmesi ve hal ögesinin cümleden bağımsız olmadığı

⁵⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâ'îs*, thk. Muhammed 'Ali en-Neccâr (Kahire: Lecnetu't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1959), 2: 390.

⁵¹ Gotthelf Bergstrasser, *et-Taṭavvuru'n-naḥvî li'l-luġati'l-'arabiyye*, thk. Ramaḍân 'Abduṭṭevvâb (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1982), 150.

⁵² es-Suyûtî, 2: 85.

⁵³ İbn 'Akîl, 3: 44.

⁵⁴ Muştafâ Ḥamîde, 170.

⁵⁵ Aḥmed el-Mutevekkil, *et-Terkîbâtü'l-vazîfiyye kaḍâyâ ve muḳârabât* (Rabat: Mektebetu'l-Dari'l-Emân, 2005), 37.

şeklinde yorumlar.⁵⁶ Hâl ve benzeri tamamlayıcı fonksiyona sahip ögeler, cümlenin anlamını etkiler.⁵⁷

Müfred hâl ögesiyle açıkladığı isim arasındaki ilişkiyi sağlayan, anlam karinesidir. Cümle olarak kullanılan hâl ile açıkladığı isim arasında anlam kapalılığını engellemek için lafzî bir karineye ihtiyaç duyulur. Örneğin, *جاء الرجلان يسعيان* “Koşarak iki adam geldi” cümlesinde açık zamir (elifu’l-isneyn) irtibatı sağlayan dilsel unsurdur. Cümlede anlamın tahsis edilmesinde hâl ögesi önemli rol oynar. *أكرم من جاء راكبا* “Binikle gelene ikram et” cümlesinde ikramın kime yapılacağına işaret edilmiştir. *قطف البستاني الأزهار متفتحة* “Bahçıvan çiçekleri açmış halde kopardı” cümlesinde de hâl ögesi, isnâdın her iki tarafını sınırlandırmıştır.⁵⁸

2.5. Zarfiyet ilişkisi

Fiille, mekân ve zaman ifade eden zarf türleri arasında irtibat ilişkisi vardır. Aristo’nun on kategorisi arasında yer alan ne zaman (متى) ve nerede (أين) soruları eylemin zaman ve mekânla mantıksal ilişkisini ortaya koyar. İbn Mâlik’in tanımında görüldüğü gibi (الظرف وقت أو مكان ضمنا⁵⁹ “مکان ضمننا”⁵⁹ zarflar lafzın yapısına bakılmaksızın, zaman ve mekânı gösteren, “في” anlamı katan mansub durumdaki isimdir.⁶⁰ Sibeveyhi’nin وعاء “kap” anlamını verdiği bu harf-i cer, zarf teriminin karşılığıdır.⁶¹

Gramatik zenginliğin ve kapsamlılığın önemli araçlarından biri olan şibh cümle türü zarf ya da mecruru ile birlikte harfi cer olarak tanımlanır.⁶² “Arapçada aslî harf-i cer ve mecrûru ile zarflarla şibh cümle/yan cümle yapma üslûbu, İslâm öncesi dönemden günümüze kadar oldukça sık kullanılan ve cümleye ayrı bir güzellik katan, amacı öz ve veciz bir şekilde ifade eden bir tarzdır. Şibh cümle, Arapçada büyük kolaylık sağlamasına rağmen, klasik dönemde teorisinin oluşturulması esnasında çok fazla detaya girilerek felsefe, mantık ve usûl konuları ile izah edilmeye çalışılmıştır.”⁶³ Sözcükler arasında isnâd ilişkisi olmadığından bağımsız cümle kabul edilmeyen şibh cümle konusunda söylenenler, Arapçada cümle ögeleri arasındaki irtibatın açıklanmasında önemli bir yer tutar. Cümlede müteallakının zikredilmesi veya hazfîne göre farklı görevler üstlenen şibh cümle yapıları, cümlelerin anlamı üzerinde çok önemli etkilere sahiptir.⁶⁴

Şibh cümle, eylemi tamamlayıcı olmanın yanı sıra sınırlandıran bir etkiye de sahiptir.⁶⁵ *نقيم غدا في اسطنبول* “Yarın İstanbul’da kalacağız” cümlesinde zamanı ve mekânı belli olmayan genel bir anlama gelen *نقيم* fiili, şibh cümleyle sınırlandırılmıştır. *يوم الجمعة، سافرنا منذ شهر، في الساعة العاشرة، مع أستاذنا، من حلب إلى القاهرة، بالطائرة، تحت أشعة الشمس المحرقة، لزيارة جامعة القاهرة.* “Bir ay önce, Cuma günü, kuşluk vakti, saat dokuzda, hocalarımızla birlikte, Halep’ten Ka-

⁵⁶ İbnu’s-Sîd el-Baṭalyevsî, *İşlâhu’l-ḥaleli’l-vâkı’ fi’l-cumel li’z-Zeccâcî*, thk. Ḥamza Abdullah eş-Şenterî (Riyad: Daru’l-Merîh, 1979), 1156.

⁵⁷ ‘Ali Ebu’l-Mekârim, *el-Cumletu’l-fi’liyye* (Kahire: Muessesetu’l-Muhtâr, 2007), 37.

⁵⁸ Muḥammed Ḥamâse ‘Abdullaṭîf, *Binâu’l-cumleti’l-‘arabiyye* (Kahire: Dâru Garîb, 2003), 155.

⁵⁹ İbn ‘Aḳîl, 2: 191.

⁶⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-naḥvi*, thk. Ḥuseyin el-Fetlî (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1999), 1: 130.

⁶¹ Sibeveyhi, 2: 380.

⁶² İbn Hişâm el-Enşârî, *Muḡni’l-Jebbîb*, nşr. Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd (Kahire: Matba’a’tu Muḥammed, ts.), 2: 392.

⁶³ M. Akif Özdoğan, “Arapçada Şibh cümle ve fonksiyonları”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2007), 98.

⁶⁴ Faḥruddîn Kabâve, *İrâbu’l-cumel ve eşbâhu’l-cumel* (Haleb: Dâru’l-Ḳalemi’l-‘arabî, 1989), 273.

⁶⁵ ‘Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-vâfi* (Kahire: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 1: 479.

268 | Yaşar Daşkıran. Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler

hire'ye yakıcı güneşin altında uçakla Kahire Üniversitesini ziyarete gittik." Örnek cümlede görüldüğü gibi her unsur cümlelerin anlamına yeni şeyler katar.⁶⁶ Zarf ve harf-i cerli kullanımlardan oluşan şibh cümle daha çok eyleme bağlı anlamı tamamlama görevi üstlenir.⁶⁷

2.6. Sınırlama ilişkisi

Fiille, sayı ve tür yönüyle vurgulayan mef'ûl-u mutlak ögesi arasında irtibat ilişkisi vardır. İbn Mâlik'in eylemin vurgulu ifadesi⁶⁸ olarak tanımladığı mef'ûl-u mutlak ögesinin şu ayetlerde, anlama etkisini görmek mümkündür: "إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا" / Biz sana apaçık bir fetih verdik" (el-Feth 48/1) ve "فَأَخَذْنَا مِنْهُمُ أُخْذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ" / Onları güçlü bir şekilde yakaladık" (el-Kamer 54/42); "وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً" / O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olsanız da üstünüze birden baskın yapsalar." (en-Nisâ 4/102) "قَالَ أَذْهَبُ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاءُكُمْ جَزَاءً مُؤَفُورًا" / Sen ve senin yolundan gidenler def olup gidiniz. Şüphesiz sizin için kararlaştırılmış cehennem azabı vardır" (el-İsrâ 17/63). "وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَاتًا نَصِيرًا" / De ki: Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver." (el-İsrâ 17/80) İ'rab alameti ve kelime yapısı mefu'lun fiille ve fâille irtibatını sağlayan karineler arasında yer alır.

2.7. Sebebiyet ilişkisi

Anlamlar arasındaki mantıksal ilgiyi yansıtanın dilsel araçlarına sahip olan Arapça, sebebiyet ilişkisini mef'ûl li-eclih ögesiyle sağlar. Cümlede zikredilsin veya zikredilmesin, insanın yaptığı her eylemin bir gerekçesi vardır.⁶⁹ "وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ" / Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin." (el-İsrâ 17/31) ve "يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ" / Ölüm korkusundan yıldırımların seslerine karşı parmaklarıyla kulaklarını kapatırlar" (el-Bakara 2/19) ayetlerinde olduğu gibi, mef'ûl li-eclih ögesinin genellikle masdar isim olması, sebebiyet ilişkisini açıklaması bakımından mantıksal olarak uygun bir tercihtir. Mef'ûl lieclih ögesinin taşınması gereken bazı şartlar eksik olduğu durumlarda söz konusu ögenin başına Ebû Sahr el-Hüzelî'nin şu beyitinde olduğu gibi sebebiyet bildiren *lâm* (ل) getirilir: "وَأَيُّ لَتَعْرَوْنِي لَتَعْرَاكِ هَرَّةٌ" / *Seni hatırlamak, yağmurda islanan kuşun kanadını çırpması gibi beni ürpertir.*⁷⁰ "الْفَطْرُ كَمَا أَنْفَضَ الْعَصْفُورُ" بَلَلَهُ / *فِيظَلَمَ مِنَ الدِّينِ هَادُوا حَرَمْنَا عَلَيْهِمْ طَيْبَاتٍ أَجَلَتْ لَهُمْ وَبَصَدَهُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا*⁷¹ / *Yaptıkları zulümler ve birçok insanı Allah yolundan alıkoymaları yüzünden, daha önce kendilerine helâl kılınmış tertemiz şeyleri, Yahudilere haram kıldık*" (en-Nisâ 4/160) ayetinde ise mef'ûl lieclih ögesi *الباء* harfiyle kullanılmıştır.

2.8. Temyîz ilişkisi

Cümlede anlam kapalılığını gidermenin yolları arasında yer alan *من* anlamındaki nekra isimden oluşan temyîz, müfred ve cümle temyîzi olarak ikiye ayrılır.⁷¹ Müfred temyîz daha çok sayı, ölçü, miktar yönüyle anlamı açıklığa kavuşturur. Temyîz içeren cümlelerin izâfet yoluyla ifade edilmesi, açıkladığı isimle arasındaki irtibatın kanıtıdır. Cümleyi açıklayan temyîz ise fiille fâil arasında isnâd ilişkisinden kaynaklanan anlam kapalılığını giderir. *يَخْتَلِفُ* "insanlar birbirinden farklıdır" cümlesinde insanlar arasındaki farklılığın yönünü açıklamak için getirilecek *أَدْوَاقًا* kelimesi cümleye açıklık kazandıracaktır. *عَرَسْتُ الْحَدِيقَةَ أَشْجَارًا* "bahçeye ağaçlar diktim" cümlesinde olduğu gibi mef'ûl-u bih ögesi alan cümledeki kapalılık da temyîz yoluyla açıklığa kavuşur.⁷²

⁶⁶ Kabâve, 274.

⁶⁷ Abduh er-Râcihi, *et-Taṭbîqu'n-naḥvî* (el-İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmî'iyye, 1999), 365.

⁶⁸ İbn 'Aqîl, 2: 169.

⁶⁹ İbn Ya'îş, 2: 53.

⁷⁰ Muştafâ el-Galâyîni, *Câmi'u'd-durûsil'l-'arabiyye* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1993), 3: 183.

⁷¹ Muhammed Hâmâse 'Abdullaṭîf, *Binâ'u'l-cumleti'l-'arabiyye*, 156.

⁷² Hâmîde, 179.

Örneklerde olduğu gibi cümleyi açıklayan temyiz ögesi, konuşana düşüncesini daha etkili bir şekilde aktarma fırsatı verir. Üretici dönüşümsel dilbilgisi anlayışını savunanlar, sınırlı seçim ilkesiyle dilde üretken yapının gizemini çözmeye çalışırlar. Her bir kelimenin diğerleriyle gramatikal irtibatlar kurabilmesi için seçme şartı vardır. Burada sınırlandırmadan maksat, isnâdî ve diğer terkipler arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmaktır. Gramatikal ilişkiler, ikincil anlamların oluşmasına zemin hazırlar. Sözcüklerin, gerçek anlamlarının dışına çıkarak yeni anlamlar kazanmasına sebep olan çok sayıda gramer yapısı vardır. Örneğin “*وَاشْتَعَلَ* / *اشْتَعَلَ الغابة والأوراق* / *اشْتَعَلَ* / *الرأس شنبًا* / Saçlara ak düştü” (Meryem 19/4) cümlesinde *اشْتَعَلَ* fiilinin *اشْتَعَلَ الغابة والأوراق* “Orman ve yapraklar tutuştu” gibi cümlelerde kullanılması beklenir. Âyetteki temyiz içeren sanatlı kullanım, bu anlamı kazandırmıştır. Gramerin dile sağladığı bu esneklik kapsamlı olup bunun görüldüğü yerler mecaz, teşbih, istiâre ve kinaye gibi sanatlı anlatımlardır.⁷³

2.9. Vasfiyet ilişkisi

Manevî karinelere olan tebei'ye karinesi na't (sıfat), atıf, te'kîd ve bedel konularını kapsar. “Tâbî’ ile metbû’ arasındaki uyum, i’râb alâmetidir. Bütün bunlarda geçerli olan bir başka lafzî karine ise rütbe karinesidir. Buna göre tâbî’ her zaman metbû’dan sonra gelir. Görüldüğü gibi anlamın belirlenmesinde sadece bir karine değil karineler arasında bir ilişki ve işbirliği vardır.”⁷⁴ Tebe’iye başlığı altında toplanan konuların ortak i’râb dışındaki bir diğer özellikleri ise birinci isimdeki kapalılığı gidermeleridir.

Derin yapıda nitelediği isimle aralarında isnâd ilişkisi olan sıfat, anlama açıklık kazandırırken sözün muhatap üzerindeki etkisini artırır. Aslında *هذا حاكم* ve *يعدل الحاكم* cümlelerinden oluşan *هذا حاكم عادل* “Bu âdil bir hakimdir” cümlesinde, nitelenen ismin bir özelliği öne çıkar. Sıfattaki çeşitliliğin anlama ilgisini Curcânî şöyle vurgular: “Sıfat konusunu okuyup *جاءني رجلٌ* “Bana zarif biri geldi” ve *مررت بزيد الظريف* “Zarif olan Zeyd’e rastladım” örneklerindeki gibi, sıfatın mevsufuna tabi olduğunu öğrendikten sonra bunun ötesinde bir takım bilgiler bulunduğunu hiç düşündünüz mü? Örneğin: a) Kimi sıfatlar kapsam daraltıcı (tahsîs), bazıları ise açıklayıcıdır (tavzîh); b) Anlam kapalılığı (ibhâm) ile *belirsizlik/genellik* (şuyû’) birbirinden farklı olduğu gibi, tahsîs ile tavzîh arasında da fark vardır; c) Kimi sıfatlar ise tavzîh ve tahsîs anlamı taşımayıp pekiştirme amacıyla kullanılır. Örneğin, *أمس الدابر* “geçip giden dün” ifadesinde ve *نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةً وَاحِدَةً* / Sura bir kez üflendiğinde” (el-Hâkka 69/13) ayetindeki sıfatlar böyledir; d) Kimi sıfatlar övgü için kullanılır. Yine Kur’an-ı Kerim’de Allah lafzından sonra gelen sıfatlar böyledir.⁷⁵

2.10. İbdâl ilişkisi

Bedel mutabık, bedel ba’z mine'l-kül, bedel iştimâl ve el-bedelü'l-mübâyin olarak dört kısma ayrılan bedeli, İbn Mâlik, “Hükme konu olan, öncesine vasıtasız bağlanan isim (التابع التابع) olarak tanımlar.⁷⁶ Tanımda geçen *بلا واسطة* ibaresi bedeli atfu'n-nesak'ten ayırır.⁷⁷ Sadece bedel mutabık türünde isimler arasında tam bir irtibat olup diğer bedel türlerinde isimler arasındaki irtibatı sağlayan -başka dil yapılarında olduğu gibi- bir zamir vardır. *أهدنا الصراط المستقيم صراط الذين أنعمت عليهم* / Bizi doğru yola, hidayet verdiklerinin yolunda tut.” (el-Fâtîha 6-7) ayetlerinde bedel ile mübdel minhu arasında doğrudan irtibat vardır. Bedel mutabıkta, her iki unsur da önemlidir. İkinci ismin birincisinin yerini aldığını (قام زيد أخوك) ve birinci ismin önemsiz olduğu konusundaki görüşün,⁷⁸ cümleye anlam yönüyle

⁷³ Abdusselâm 'İsevî, *el-'Alâkâtu'l-ma'nevîyye fi'l-binyeti'n-naḥvîyye mukârene lisâniyye* (Tunus: el-Maḥba'atu'r-Resmiyye li'l-Cumhuriyeti't-Tûnûsiyye, 2010), 6.

⁷⁴ Ḥassân, *el-Luġatu'l-'arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 204.

⁷⁵ Curcânî, 44.

⁷⁶ İbn 'Akîl, 3: 247.

⁷⁷ Abdullah b. 'Ali el-Murâdî, *Tavḍîhu'l-makâşit ve'l-mesâlik bi şerhi İbn Mâlik*, thk. Abdurrahman 'Ali Suleyman (Kahire: Daru'l-Fikri'l-'Arabî, 2008), 2: 1036.

⁷⁸ Bk. Ḥamide, 187.

270 | Yaşar Daşkıran. Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler

bakıldığında isabetli bir görüş olmadığı ortaya çıkar. Derin yapının yüzeysel yapıya dönüşmesi yönüyle bakıldığında da aynı durum söz konusudur. (el-Fâtiha 1/6-7) ayetlerinde geçen bedel, öncesindeki isme açıklık kazandırdığı ve anlama değer kattığı görülür. Bedel mübdel minhu'nün hakikatini, sıfat ise nitelediği ismin anlamını açıklar.

2.11. Te'kîd ilişkisi

Arapçada müekked isimle lafzî te'kîd arasında kurulan doğrudan bağlantı, manevî te-kitte bir zamir vasıtasıyla gerçekleşir. Lafzî te'kîd, anlamı vurgulamak için lafzın tekrar edilmesiyle gerçekleşir.⁷⁹ Te'kîd, dilsel bir zorunluluk olmamakla birlikte iletilmek istenen mesajın muhatap tarafından kabul edilmesini sağlamak için kullanılan bir yöntemdir.⁸⁰ “هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا / Hâlbuki bu size vaad olunan şey, ne kadar da uzak.” (el-Mü'minûn 23/36) “هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا / Şüphesiz zorlukla birlikte kolaylık vardır. Yine şüphesiz zorlukla birlikte kolaylık vardır”. (el-İnşirâh 94/5-6) Tekrar dışında cümlede zamirle (فَمَ أَنتَ) ve fiilin masdarıyla da tekit gerçekleşir.⁸¹ “O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır. “يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا. وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا / Dağlar yürüdükçe yürür.” (et-Tûr 52/9-10) İlgili ögenin, ayetlerin anlamındaki etkisi açıkça görülmektedir.

SONUÇ

Bir dili bilmek o dilin gramer kurallarını ezberlemenin ötesinde, söz yapısının, üslûp çeşitlerindeki inceliklerin farkında olmayı gerektirir. Arapçada gramer anlamını belirleyen unsurlar arasında yer alan i'râb, cümle öğeleri arasındaki irtibatı açıklayan önemli karinelere biridir. İ'râb dışında manevî ve lafzî karinelere olarak adlandırılan diğer karinelere cümledeki etkisi dikkate alındığında dilde yapı ve anlam ilişkisinin daha kolay tespit edileceği ortaya çıkar. Dilbilim alanında devam eden gelişmelerin de etkisiyle Arapçanın cümle yapısını inceleyen farklı yaklaşımlar devam etmektedir. Dilbilimde yaşanan gelişmelerin bütün dilleri ilgilendiren yönleri vardır. Bu bağlamda bakıldığında geleneksel yaklaşımın dışında dilbilim alanında meydana gelen yeni gelişmeleri takip eden dilciler bizzat anadil sahipleri tarafından zaman zaman dile getirilen Arapça gramere yönelik sorunlara çareler üretme gayreti göstermektedirler. Klasik nahiv anlayışının o günün şartlarından geçerli olan bakış açısından etkilenmesi dikkate alındığında, dile ve dilin gramerine yeni gelişmeler ışığında bir takım yorumlar getirilmesi gayet normaldir.

Dillerin en temel ögesi olan sözcüklerin birlikte kullanımını belirleyen ilkelerin tespit edilmesi gramerin en önemli konusudur. Burada, Curcânî'ye ait olan “Nahiv kurallarının gerektirdiği anlamları sözcüklerin anlamlarında aramaktır.” tanımını hatırlatmakta fayda vardır. Dilin öncelikli hedefi olan başarılı bir iletişim, seçilen sözcükleri nahiv anlamları doğrultusunda bir sıralamaya koyarak, anlamlı bir yapı oluşturmaktır. Arapçanın gramer yapısına odaklanan bu çalışmada cümle öğeleri arasındaki ilişkiler ta'lik kavramı ekseninde açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle aralarında irtibat ilişkisi olan öğeler incelendiğinde Arapçanın gramer yapısında zor olarak görülen bir takım noktaların daha kolay anlaşılacağı sonucuna varılmıştır. Curcânî tarafından geliştirilen nazm teorisinin kapsamında yer alan ta'lik, fasl, vasl, takdim, tehir ve hazif gibi terimler günümüz Arap dilcilerine ilham vermiştir. Son dönemde adından çokça bahsedilen dilci Temmâm Hâssân tarafından geliştirilen karinelere teorisi, bunun bir örneğidir. Üretici dönüşümsel dilbilgisi anlayışının ortaya koyduğu derin yapı ve yüzeysel yapı kavramlarında görüldüğü gibi basitten birleşige cümle yapılarını tahlil etmenin daha anlaşılır ve sade yolları bulunabilir. Bu bağlamda makalede kısaca değinilen sentagmatik ve gramatik yapıların iyi anlaşılması yabancı dil öğretime katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Karşılaştırmalı dil çalışmalarının önemini ortaya koyan dilbilim çalışmaları, dillerin yapısal yönüyle daha kolay anlaşılmasının önünü açmaktadır.

⁷⁹ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fîkhi'l-luğa ve mesâ'ilihâ ve suneni'l-'arab fî kelâmihâ*, 342.

⁸⁰ 'Alevî, 2:145.

⁸¹ Bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2: 170-171.

KAYNAKÇA

- 'Abdullaţif, Muḥammed Ḥamâse. *Binâu'l-cumleti'l-'arabiyye*. Kahire: Dâru Ğarîb, 2003.
- 'Abdullaţif, Muḥammed Ḥamâse. *en-Nahvu ve'd-delâle*. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 2000.
- el-'Affî, Aḥmed. *Nahvu'n-naş ittîcâh cedîd fi'd-dersi'n-nahvî*. Kahire: Mektebetu Zehrâi's-Şark, 2001.
- 'Azîz, Gülîzar. *el-Karîne fi'l-luġati'l-'arabiyye*. Amman: Dâru Dicle, 2009.
- el-Baţalyevsî, İbnu's-Sîd. *İşlâhu'l-ḥaleli'l-vâkı' fi'l-cumel li'z-Zeccâcî*. Thk. Ḥamza Abdullah eş-Şenterî. Riyâd: Daru'l-Merîh, 1979.
- Behensâvî, Ḥusâm. *Ehemmiyetu'r-rabţ beyne't-tefkîri'l-luġavî 'inde'l-'arab ve nazariyyâtu'l-baḥşî'l-luġavî'l-hadîş*. Kahire: Mektebetu'ş-Şekâfeti'd-Dîniyye, 1994.
- Bergstrasser, Gotthelf. *et-Taţavvuru'n-nahvî li'l-luġati'l-'arabiyye*. Thk. Ramađân 'Abdutevvâb. Kahire: Mektebetu'l-Ḥancî, 1982.
- el-Cundî, Dervîş. *Nazariyyetu'n-naẓm 'inde 'Abdilġâhir el-Curcânî*. Kahire: Mektebetu Nahda, 1960.
- el-Curcânî, 'Abdulġâhir. *Delâ'ilu'l-i'câz*. Thk. Maḥmûd Maḥmâd Şâkir. Kahire: Mektebetu'l-Ḥancî, 1984.
- el-Curcânî, 'Abdulġâhir. *Delâilu'l-i'câz Sözdizimi ve Anlam Bilim*. Trc. Osman Güman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- el-Curcânî, 'Ali b. Muḥammed b. 'Ali *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, ts.
- Demirci, Kerim. "Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz?" *Turkish Studies* 5/4 (Fall, 2010): 291-304.
- Dervîş, Ahmed. *Dirâsetu'l-uslûb beyne'l-mu'âşara ve't-turâş*. Kahire: Dâru't-Tıbaa' ve'n-Neşr, 1998.
- Ebu'l-l-Mekârim, 'Ali. *el-Cumletu'l-fi'liyye*. Kahire: Mu'essetu'l-Muhtâr, 2007.
- el-Ezherî, Muḥammed b. Aḥmed. *Şerhu't-Taşrîḥ 'ala't-tavdîḥ*. Thk. Muḥammed Bâsil. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000.
- el-Ferâhîdî, Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*. Thk. İbrahim es-Semarrâî. 8 Cilt. Bağdat: Daru'r-Raşîd, 1981.
- el-Ġalâyînî, Mustafa. *Câmi'ud-durûsil-'arabiyye*. 3 cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1993.
- Ḥamîde, Muştâfâ. *Nizâmu'l-irtibâţ ve'r-rabţ fi terkîbi'l-cumleti'l-'arabiyye*. Beyrut: Mektebetu Lubnan Nâşirûn, 1997.
- Ḥasan, Abbas. *en-Nahvu'l-vâfi*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Ḥassân, Temmâm. *el-Luġatu'l-'arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*. Kahire: Dâru's-Şekâfe, 1994.
- Ḥassân, Temmâm. *Maġâlât fi'l-luġa ve'l-edeb*. 2 Cilt. Kahire: 'Âlemu'l-Kutub, 2006.
- Ḥassân, Temmâm. "el-Ķarâinu'n-nahviyye", *el-Lisânu'l-'arabî* 11/1 (1974): 24-63.
- İbn 'Aġîl, Bahâeddîn. *Şerhu İbni 'Aġîl 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik*. Thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamid. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâş li't-Tıbaa', 1980.
- İbni Cinnî. Ebu'l-Feth 'Uşmân. *Sirru şinâ'ati'l-i'râb*. Thk. Muhammed 'Ali en-Neccâr. 2 cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1956.
- İbni Cinnî. Ebu'l-Feth 'Usman. *el-Ḥaşâ'is*. Thk. Muḥammed 'Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1971.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekerîyya. *eş-Şâhibî fi fiġhi'l-luġa ve mesâ'ilihâ ve suneni'l-'arab fi kelâmihâ*. Thk. Ahmed Ḥasan Besc. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1997.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekerîyya. *Mu'cemu meġâyîsi'l-luġa*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- İbn Hişâm el-Enşârî. *Muġni'l-Lebîb*, nşr. Muḥyiddin 'Abdulḥamid. 2 Cilt. Kahire: Matbaa'tu Muḥammed, ts.
- İbn Hişâm el-Enşârî. *Evdahu'l-mesâlik ilâ elfiyyeti İbn Mâlik*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1979.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Ṭâî el-Endelusî el-Ceyyânî. *Şerhu'l-Ķâfiyyeti's-şâfiye*. Thk. 'Abdulmun'im Herîdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâş, ts.

272 | Yaşar Daşkıran. Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Öğeleri Arasındaki İlişkiler

- İbn Serrâc, Ebu Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Uşûl fi'n-naḥvi*. Thk. Huseyin el-Fetlî. 3 cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1999.
- İbn 'Uşûr, Ebu'l-Ḥasan 'Ali b. Mu'min. *el-Muḥarrib fi'n-naḥv*. Thk. Abdullah el-Cubûri, Ahmed Abdussettar Civari. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Beḳâ Muvaffakuddin Ya'îş b. 'Ali b. Ya'îş el-Esedi. *Şerḥu'l-Mufaşşal*. Hz. Emil Bedî' Yaḳub. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İsevî, 'Abdusselam. *el-'Alâkâtu'l-ma'nevîyye fi'l-binyeti'n-naḥviyye muḳârene lisâniyye*. Tunus: el-Maḩbaa'tu'r-Resmiyye li'l-Cumhuriyeti't-Tûnûsiyye, 2010.
- Ḳabâve, Faḩruddin. *İrâbu'l-cumel ve eşbâhi'l-cumel*. ḩaleb: Dâru'l-Ḳalemi'l-'Arabî, 1989.
- Ḳalkîle, 'Abduḩ 'Abdulaziz. *el-Belâġatu'l-iştîlâḩiyye*. Ḳahire: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Laşîn, 'Abdufettâḩ. *et-Terâkîbu'n-naḥviyye mine'l-vicheti'l-belâġiyye 'inde 'Abdilḳâhir el-Curcânî*. Riyâd: Dâru'l-Merîḩ li'n-neşr, 1984.
- Laynes, John. *Naḩariyyetu Chomsky el-luġaviyye*. Trc. ḩilmi ḩalîl. İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Cami'iyye, 1985.
- Murad, Velid Muhammed. *Naḩariyyetu'n-naẓm ve Ḳimetuhu'l-ilmîyye fi'd-dirâsâti'l-luġaviyye 'inde 'Abdilḳâhir el-Curcânî*. Ḳahire: Dâru'l-Fikr, 1983.
- el-Murâdî, Abdullah b. Ali. *Tavḩîḩü'l-maḳâşit ve'l-mesâlik bi şerḩi İbn Mâlik*, thk. Abdurrahman 'Ali Süleyman. 3 Cilt. Ḳahire: Daru'l-Fikri'l-'Arabî, 2008.
- Mubarek, Muhammed. *Fıḩḩu'l-luġa ve ḩaşâisu'l-'arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1981.
- Mutevekkil, Ahmed. *et-Terkîbâtu'l-vazîfiyye kaḩâyâ ve muḳârabât*. Rabat: Mektebetu'd-Dâri'l-Emân, 2005.
- 'Umer, Ahmet Muḩtar. *İlmu'd-delâle*. Ḳahire: 'Âlemu'l-Kutub, 1998.
- Özdoğan, M. Akif. "Arapçada Şibḩ cümle ve fonksiyonları". *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2007): 97-122.
- er-Râciḩî, 'Abduḩ. *et-Taṭbîḩu'n-naḥvî*. İskenderiyye: Dâru'l-Marife, 1999.
- Sîbeveyḩi, Ebû Bişr 'Amr b. 'Uşmân. *el-Kitâb*. Thk. 'Abdusselâm ḩârûn. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991.
- es-Sirâfi, Ebû Saî'd. *Şerḩu Kitâbi Sîbeveyḩi*. Thk. 'Ali Seyyid 'Ali. 5 Cilt. Lubnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- es-Suyûṫî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. el-Kemâl Ebu Bekr Celâluddîn. *el-Eşbâḩ ve'n-nezâ'ir fi'n-naḥv*. Thk. Taha 'Abdurra'ûf Sa'd. 4 cilt. Ḳahire: Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, 1395.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000.
- et-Tehânevî, Muhammed b. 'Ali, *Keşşâfu iştîlâḩâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. 2 Cilt Thk. 'Ali Daḩrûc. Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1996.
- Vendryes, Josehp. *el-Luġa*. Trc. Abdulḩamid ed-Devâhilî vd.). Ḳahire: Mektebetu Angelio el-Misriyye, 1950.
- Yâkut, Ahmed Süleyman. *Zâḩiratu'l-i'râb fi'n-naḥvi'l-'arabî*. İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1994.
- Yunus 'Ali, Muhammed. *Medḩal ila'l-lisâniyyât*. Bingazi: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîdi'l-Muttehide, 2004.
- Zâza, ḩasan. *es-Sâmiyyûn ve luġatuhum*. Beyrut: Daru'l-Ḳalem, 1990.
- ez-Zemaḩşerî, Ebu'l-Ḳâsım Maḩmûd b. 'Umer b. Muhammed. *Esâsu'l-belâġa*. Beyrut: Dâru't-Tenvîri'l-'Arabî, 1984.